

TARRACO

B I E N N A L

ACTES

4^T CONGRÉS INTERNACIONAL
D'ARQUEOLOGIA I MÓN ANTIC

VII REUNIÓ D'ARQUEOLOGIA
CRISTIANA HISPÀNICA

EL CRISTIANISME EN L'ANTIGUITAT TARDANA
NOVES PERSPECTIVES

TARRACO

B I E N N A L

ACTES

4^T CONGRÉS INTERNACIONAL
D'ARQUEOLOGIA I MÓN ANTIC

VII REUNIÓ D'ARQUEOLOGIA
CRISTIANA HISPÀNICA

EL CRISTIANISME EN L'ANTIGUITAT TARDANA
NOVES PERSPECTIVES

TARRAGONA, 21-24 DE NOVEMBRE DE 2018

EDICIÓ A CURA DE
JORDI LÓPEZ VILAR

TARRAGONA, 2019

Comitè científic

Joaquín Ruiz de Arbulo (president) – Universitat Rovira i Virgili – Institut Català d’Arqueologia Clàssica
Jordi López Vilar (secretari i editor) – Institut Català d’Arqueologia Clàssica
Maria Adserias Sans – Serveis Territorials de Cultura – Generalitat de Catalunya
Lluís Balart Boïgues – Museu d’Història de Tarragona
Francesc Barriach Molas – Reial Societat Arqueològica Tarraconense
Julia Beltrán de Heredia – Facultat Antoni Gaudí – Ateneu Universitari Sant Pacià
Mònica Borrell Giró – Museu Nacional Arqueològic de Tarragona
Joan Gómez Pallarès – Institut Català d’Arqueologia Clàssica
Josep Guitart Duran – Universitat Autònoma de Barcelona – Institut d’Estudis Catalans – Institut Català d’Arqueologia Clàssica
Josep Maria Gurt Esparraguera – Universitat de Barcelona
Joan Josep Marca (†) – Fundació Privada Mútua Catalana
Joan Menchon Bes – Ajuntament de Tarragona
Maite Miró i Alaix – Servei d’Arqueologia – Generalitat de Catalunya
Andreu Muñoz Melgar – Arquebisbat de Tarragona
Josep M. Palet Martínez – Institut Català d’Arqueologia Clàssica
Antoni Pujol Niubó – Fundació Privada Mútua Catalana
Isabel Rodà de Llanza – Universitat Autònoma de Barcelona – Institut Català d’Arqueologia Clàssica

Aquest llibre ha comptat amb el recolzament econòmic del projecte coordinat d’investigació “Exemplum et Spolia” (HAR 2015-64386) del Ministerio de Economía y Empresa sota la direcció dels Profs. Ricardo Mar i Joaquín Ruiz de Arbulo.

© de l’edició, Universitat Rovira i Virgili - Institut d’Estudis Catalans
© del text, els autors
© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s’indiqui el contrari
Primera edició: Novembre de 2019
Maquetació i impressió: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert
Disseny de la coberta: Andreu Muñoz

Dipòsit Legal: T 1.338-2019
ISBN: 978-84-8424-820-0

SUMARI

Presentació.....	15
Arqueología del cristianismo en el siglo XXI. ¿Qué arqueología? JOSEP M. GURT	17

TARRACO

L'arqueologia cristiana de Tarragona. Balanç dels darrers 25 anys (1993-2018). JORDI LÓPEZ VILAR, ANDREU MUÑOZ MELGAR	35
<i>Loca Sanctorum Tarraconis</i> . Els escenaris del culte als sants en la <i>Tarraco</i> de l'Antiguitat Tardana (ss. IV al VIII). MERITXELL PÉREZ MARTÍNEZ	49
El conjunt eclesiàstic de Tarragona. CRISTÒFOR SALOM GARRETA	57
La basílica del anfiteatro, el Oracional de Verona y el culto a los mártires Fructuoso, Augurio y Eulogio en la Tarragona del siglo VII. CRISTINA GODOY FERNÁNDEZ, ANDREU MUÑOZ MELGAR	65
<i>Ad suburbanum Tarraconis</i> . Del área portuaria al conjunto eclesiástico del Francolí. JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ, ADA LASHERAS GONZÁLEZ	75
La comunità a tavola in memoria dei morti e martiri nel IV sec. ELISABETTA JASTRZĘBOWSKA	83
El fenómeno de la reutilización en la necrópolis paleocristiana de Tarragona: Algunos casos concretos y primeras reflexiones. RAÚL ARANDA GONZÁLEZ, JULIO C. RUIZ.	91
Nous elements de decoració arquitectònica i mobiliari litúrgic d'època visigòtica a Tarragona. CRISTÒFOR SALOM GARRETA	99
Nuevos elementos de escultura arquitectónica visigótica hallados en Tarragona. JAVIER DOMINGO, PILAR BRAVO, MOISÉS DÍAZ, REIS FABREGAT, JOAN MENCHON, JOSEP FRANCESC ROIG, DOLORES YNGUANZO.	105
Centcelles. Una relectura de la sala de la cúpula. MERITXELL PÉREZ MARTÍNEZ, JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ	117

TARRACONENSIS

Del paganismo a la cristianización. La transformación de espacios de culto romanos en iglesias en el <i>ager Gerundensis</i> . ANA COSTA SOLÉ, DAVID VIVÓ CODINA	131
Les necrópolis tardoantigues del nord-est de la <i>provincia Tarraconensis</i> . MARC PRAT, NEUS COROMINA, JOSEP M. NOLLA	139
El nucli de poblament tardoantic de Santa Margarida en el context del primer cristianisme emporità. PERE CASTANYER, MARTA SANTOS, JOAQUIM TREMOLEDA, ROGER SALA, HELENA ORTIZ, RAMON JULIÀ, SANTI RIERA	147

Un nou pol de centralitat en el cementiri tardoantic de la Neàpolis emporitana. JOAQUIM TREMOLEDA, PERE CASTANYER, MARTA SANTOS, JOSEP MARIA NOLLA	155
El possible cenotafi martirial de la Torre del Fum de Sant Feliu de Guíxols, Girona. JOSEP M. NOLLA, LUÍS PALAHÍ	165
L'Antiguitat Tardana de <i>Baetulo</i> . Estat de la qüestió i noves perspectives a partir de les seves necròpolis. ESTHER GURRI COSTA, MARIBEL RIVAS VALDELVIRA.....	173
De l'església paleocristiana a la sagrera medieval: Transformacions estructurals i ordenament intern del jaciment de Santa Margarida (Martorell, Barcelona). ESTHER TRAVÉ ALLEPUZ, ROSARIO NAVARRO SÁEZ, ALFRED MAURI MARTÍ, MONTSERRAT FARRENY AGRÀS, PABLO DEL FRESNO BERNAL, JOSEP SOCORREGUT DOMÈNECH.....	181
Arrianos y católicos, nuevas perspectivas en la investigación arqueológica. JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO	189
La presencia del arrianismo en la Hispania romana y visigoda (siglos IV a VI) a partir de los textos literarios: El caso de <i>Barcino</i> . ALBERT VICIANO VIVES	199
Pervivència dels enterraments de perinatals en àmbit domèstic en el territori de <i>Barcino</i> : l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). RAMON COLL, MARTA PREVOSTI, JORDI BAGÀ	205
La Seu Episcopal d'Ègara. Arquitectura, litúrgia i art. DOMÈNECH FERRAN I GÓMEZ, M. GEMMA GARCIA I LLINARES, ANTONIO MORO I GARCIA, FRANCESC TUSET I BERTRÁN	215
Santa Cecilia de Els Altimiris (Sant Esteve de la Sarga, Lleida): Un monasterio de montaña entre la Antigüedad Tardía y la Temprana Edad Media. MARTA SANCHO I PLANAS, JORDINA SALES-CARBONELL, WALTER ALEGRÍA TEJEDOR.....	225
Pervivència de la tardoantiguitat en l'arquitectura de la Vall d'Aran. SERGIO COLL PLA, JOSEP M. PUCHE FONTANILLES, PAU DE SOLÀ MORALES, JOSEP M. TOLDRÀ.....	235
Dos iglesias tardoantiguas en el norte de Hispania: San Martín de Finaga (Bizkaia) y Buradón (Álava). JUAN JOSÉ CEPEDA OCAMPO	243
Dos tumbas de privilegio en la basílica funeraria y bautismal del siglo VI de San Martín de Dulantzi (Álava). EGOITZ ALFARO, MIGUEL LOZA URIARTE, JAVIER NISO LORENZO.....	251
Estructuras de hábitat y de culto en el yacimiento de Revenga (Burgos): Elementos arqueológicos para el análisis de los procesos de cristianización del territorio. KAREN ÁLVARO RUEDA, ESTHER TRAVÉ ALLEPUZ, M. DOLORES LÓPEZ PÉREZ.....	261
CARTHAGINENSIS -BALEARICA	
De la <i>Valentia</i> romana a la <i>Valentia</i> episcopal. Perduració, adaptació, reutilització, evolució i modulació en el projecte urbà del grup episcopal i el seu entorn. ALBERT VICENT RIBERA I LACOMBA, ISABEL ESCRIVÀ CHOVER	271
<i>Ilici</i> : de la pervivència tardoromana a la conquesta bizantina (segles IV-VI). Problemes i apunts des del registre arqueològic. MERCEDES TENDERO PORRAS, ROBERTO LORENZO DE SAN ROMÁN.....	281
La basílica d' <i>Ilici</i> (l'Alcúdia d'Elx). Sobre les proporcions de la planta i les tres inscripcions gregues. ROBERTO LORENZO DE SAN ROMÁN.....	289

La identificación de la sinagoga de <i>Ilici</i> . Replantando un urbanismo paleocristiano peninsular desde la arqueología judía. ALEXANDER BAR-MAGEN	297

Instrumentos eucarísticos de la iglesia del <i>castrum</i> bizantino de <i>Elo</i> (El Monastil, Elda). ANTONIO MANUEL POVEDA NAVARRO	305

Topografía cristiana urbana de <i>Segobriga</i> (Cabeza del Griego, Saelices). El material decorativo de época visigoda hallado en la puerta occidental. ROSARIO CEBRIÁN FERNÁNDEZ, IGNACIO HORTELANO UCEDA	313

Noves dades sobre la cronologia dels baptisteris i del sector sud de Son Peretó (Mallorca - Illes Balears). MATEU RIERA RULLAN, MIGUEL ÁNGEL CAU ONTIVEROS, MAGDALENA SALAS BURGUERA	323

Entre <i>Iamona</i> y <i>Magona</i> : últimas excavaciones y novedades interpretativas en el enclave cristiano de <i>Sanisera</i> (Sanitja, Menorca). JORDINA SALES CARBONELL, FERNANDO CONTRERAS RODRIGO, ISMAEL MACÍAS FERNÁNDEZ.	335

GALLAECIA

La arrianización del reino suevo: alcance y consecuencias. AITOR FREÁN CAMPO	345

Diplomacia episcopal ante las invasiones bárbaras: una posible interpretación a la actuación obispa en el saqueo visigodo de Astorga (457). MARINA MURILLO SÁNCHEZ.	351

LUSITANIA

La <i>domus</i> de la ‘Puerta de la Villa’ y los primeros cristianos de Mérida. Avance a su investigación. FRANCISCO JAVIER HERAS MORA.	361

Território, poder e controlo. A dinâmica da Igreja e dos seus agentes nas actividades económicas da <i>Lusitania</i> durante a Antiguidade Tardia. ANDRÉ CARNEIRO	371

Mértola e o seu território na Antiguidade Tardia. VIRGÍLIO LOPES.	377

Problemática em torno da Basílica de Tróia. INÊS VAZ PINTO, ANA PATRÍCIA MAGALHÃES, PATRÍCIA BRUM, FILIPA SANTOS	385

BAETICA

Cristianismo y necrópolis en la región norte del actual territorio malacitano. Interpretaciones: materiales, simbólicas y estratégicas. IRENE SALINERO-SÁNCHEZ.	397

El impacto del cristianismo en el espacio intramuros de la <i>Corduba</i> tardoantigua: su esquiwa detección arqueológica. MANUEL D. RUIZ BUENO	403

Nacimiento y difusión del cristianismo en las costas onubenses y <i>territorium</i> . Reacciones rituales a través de las <i>cetariae</i> del Eucaliptal y la Viña. LUCÍA FERNÁNDEZ SUTILO, JUAN MANUEL CAMPOS CARRASCO.	413

ICONOGRAFIA, ESCULTURA I EPIGRAFIA

Un volto residuale del Cristo: il “mago”. Una formula di successo anche nella provincia Ispanica. ANTONIO PIO DI COSMO	421

Sculture mitologiche nelle residenze tardoantiche tra pagani e cristiani: la documentazione dell' <i>Hispania</i> nel contesto mediterraneo. CARLA SFAMENI	427
La representación del/la difunto/a en los sarcófagos de la provincia Tarraconense de los siglos III al V. MONTSERRAT CLAVERIA	435
Iconografía y funcionalidad de las placas cerámicas decoradas de cronología tardía procedentes de Portugal. FREDERICO VIEIRA	445
Placas decoradas tardoantiguas surpeninsulares. Consideraciones a partir de hallazgos estratificados. JULIO M. ROMÁN PUNZÓN, JOSÉ ILDEFONSO RUIZ CECILIA	451
Del motivo a la imagen. Novedades en la iconografía cristiana en <i>terra sigillata</i> africana D en época bizantina (Cerro del Molinete, Cartagena). JAIME VIZCAÍNO SÁNCHEZ, JOSÉ MIGUEL NOGUERA CELDRÁN, MARÍA JOSÉ MADRID BALANZA	463
La lauda musiva sepulcral de <i>Oretum</i> (Granátula de Calatrava, Ciudad Real) y su contexto paleocristiano. ANTONIO MANUEL POVEDA NAVARRO, JOSÉ LUIS FUENTES SÁNCHEZ	471
Resums	481

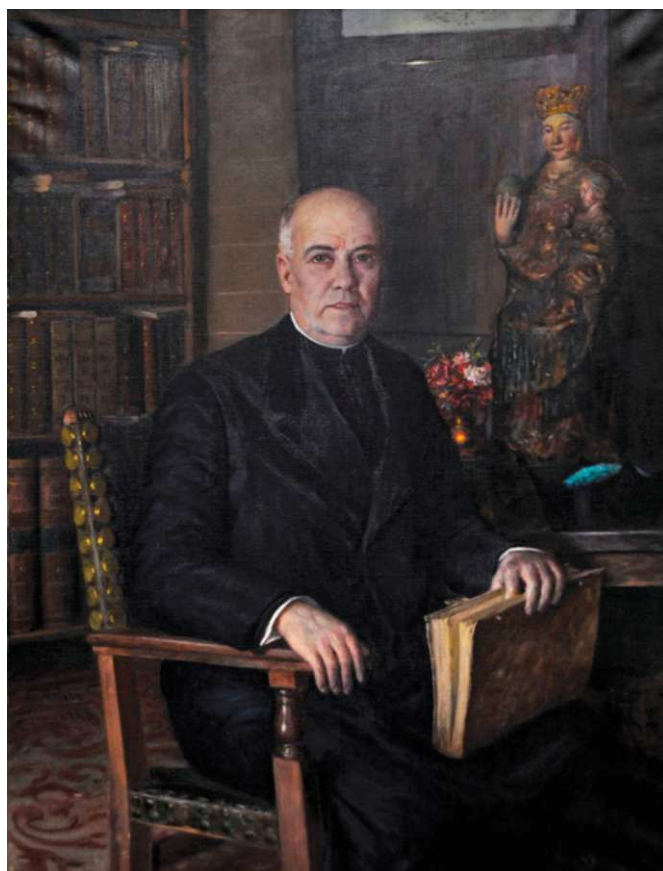

Foto: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona / G. Jové

L'organització del Congrés dedica aquest volum
a l'insigne arqueòleg Mn. Joan Serra i Vilaró (1879-1969),
excavador de la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona

LA SEU EPISCOPAL D'ÈGARA. ARQUITECTURA, LITÚRGIA I ART

Domènec Ferran i Gómez, *Museu de Terrassa*
M. Gemma Garcia i Llinares, *Ateneu Universitari Sant Pacià*
Antonio Moro i García, *Museu de Terrassa*
Francesc Tuset i Bertrán, *Universitat de Barcelona*

INTRODUCCIÓ

El conjunt episcopal d'Ègara configura a l'actualitat el recinte religiós de les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Les esglésies es troben a l'extrem sud d'una terrassa solcada per ambdós costats per sengles torrents, Santa Maria a l'est i de Les Bruixes a l'oest, que convergeixen més avall amb un de sol, el torrent de Vallparadís. Les esglésies de Sant Pere es troben dins la trama urbana de la ciutat de Terrassa (Barcelona).

Amb la consolidació del cristianisme vers el segle IV, la construcció dels temples egarencs per al desenvolupament de les celebracions eucarístiques segueixen unes pautes o patrons que responen a unes exigències del culte i a unes necessitats litúrgiques. La relació de l'espai físic, l'arquitectura i la litúrgia esdevenen una simbiosi obligada. En la present comunicació, tot i de forma general, pretenem entreveure aquesta relació funcional dels espais en el complex de la seu episcopal d'Ègara. Sens dubte, la sacralització dels espais físics i les activitats que es desenvolupen i, és clar, els que hi atri- buïm, conformen aquest escenari físic dels edificis:

pòrtic, naus, absis, càtedra, altar (*sanctuarium*), cementiri, baptisteri, etc. De fet, l'espai litúrgic el constitueix l'església pròpiament dita, com a *sanctuarium quadratum populi*, com a espai exclusiu per a la celebració de l'eucaristia i que està reservat per als fidels. Però no podem excloure els altres espais funcionals, tot i la seva individualització com el baptisteri. Per altra banda, i així ho constatem clarament en el conjunt episcopal d'Ègara, hi ha d'altres zones que tot i definir-los com a profans (a excepció de la capella dels Sant Just i Sant Pastor dins l'àmbit residencial), no poden restar aliens a aquesta litúrgia que tal vegada resultaria més personal del clergat i del bisbe.

1. FASE PREEPISCOPAL, MITJANS SEGLE IV - MITJANS SEGLE V

Entorn mitjan del segle IV constatem les primeres construccions cristianes que conformen sengles cambres funeràries i que es relacionen amb una casa

Figura 1. Conjunt Monumental de les esglésies de Sant Pere de Terrassa.

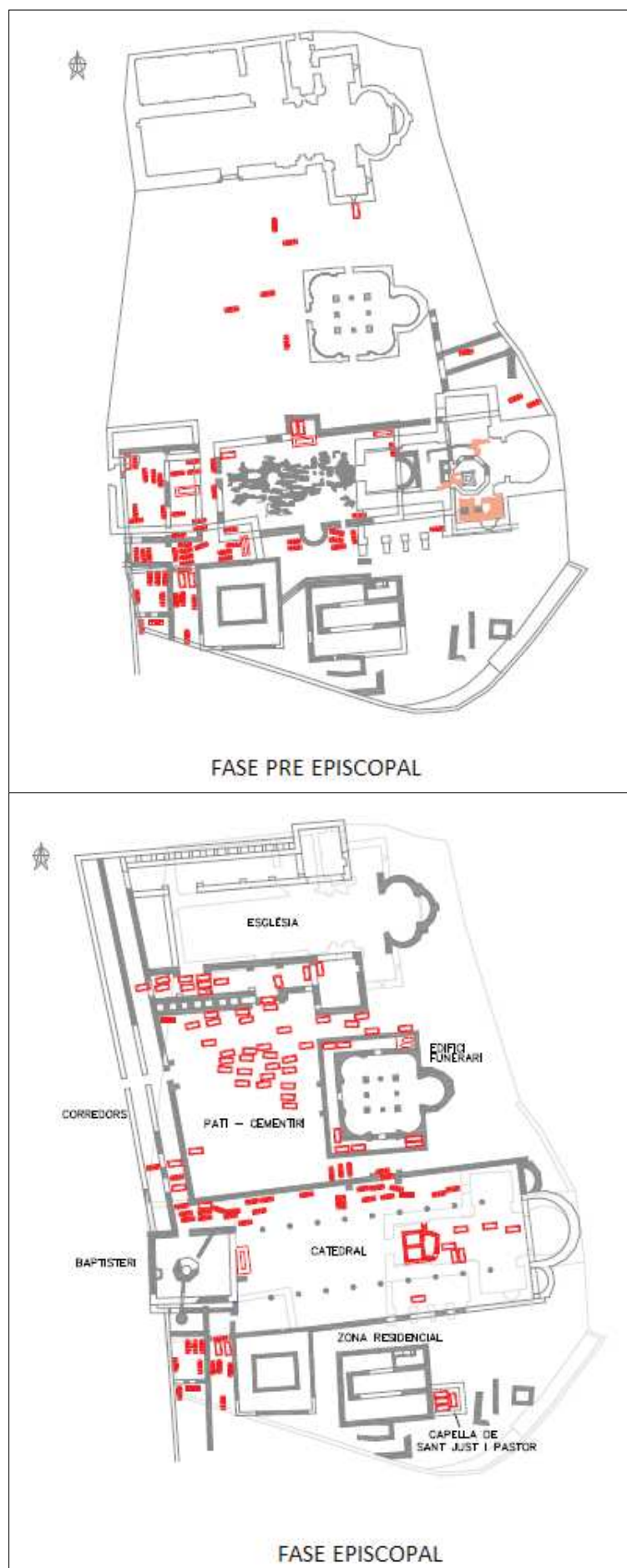

Figura 2. Planta general de les estructures preepiscopals i episcopals (Planimetria: M. G. Garcia, A. Moro i F. Tuset).

romana localitzada a l'extrem sud de la terrassa de Sant Pere. Tal vegada, estem davant d'un exemple característic d'una *domus ecclesiae*. Ja dins la segona meitat del segle IV es confirma una clara configuració d'espais religiosos que fins la seva consecució episcopal anirà reformant-se i ampliant-se d'acord amb les necessitats pròpies de l'activitat religiosa i administrativa. Sembla clar que l'eix central d'aquest complex d'espais, que no d'edificacions aïllades, correspon a l'església. Aquest espai està ben definit per una planta basilical rectangular, amb absis a l'est, de planta rectangular a l'exterior i semicircular a l'interior. També resulta singular la presència de dues capelles oposades en els murs nord i sud de l'església. La situada al nord, de planta rectangular, presenta quatre enterraments femenins –un de caixa d'obra i tres de tègules disposades a doble vessant–. La capella localitzada al mur sud, afegida amb posterioritat, presenta una planta semicircular amb un enterrament infantil. La presència d'enterraments en el terra de l'església indica un paviment de terra batuda amb rectangles de picadís que corresponen a les cobertes de les fosses de tomba. En una fase final aquest espai seria pavimentat per un mosaic amb motius geomètrics. Cal entendre la possibilitat de pensar que el dibuix decoratiu d'aquest mosaic indiqués una distribució concreta dels fidels durant la cerimònia, ja sigui per sexes, edats o estatus religiosos o social. A l'extrem oest d'aquesta gran aula es disposaria un enterrament sobrealçat a manera de contracor que precediria diverses cambres funeràries. A l'est, darrera l'absis, s'ubicaria el baptisteri amb una piscina desviada cap el sud, i que se situa al centre d'una estructura que configura un pla octogonal, amb barana, on s'assentarien vuit columnes que sostindrien un cos sobrealçat de l'edifici. L'accés a aquest àmbit per part del bisbe i el clergat estaria al sud, on es localitzaria la zona residencial i administrativa del complex. El que no podem determinar és l'accessibilitat dels fidels a aquest espai baptismal, tot i que cal pensar en alguna porta al mur nord del baptisteri. La presència d'enterraments de tègules disposades a doble vessant a la zona nord de les construccions ens fa pensar que la concentració d'edificacions no aniria més enllà de les estances descrites.

2. COMPLEX EPISCOPAL D'ÈGARA, C. 450 - S. VIII

La conversió del conjunt cristià d'Ègara en seu episcopal poc abans de l'any 465 va comportar una gran i complexa obra constructiva que no només va transformar dràsticament la configuració espacial i

d'edificis, sinó que va tenir una conseqüència: crear un nou itinerari litúrgic. Tot i aprofitar algunes construccions preexistents, se'n van fer d'altres de noves (catedral, església funerària, església parroquial, baptisteri, necròpolis, etc.) i, en conseqüència, l'itinerari litúrgic anterior havia de ser canviat dràsticament. L'arqueologia ens permet determinar que el plantejament de la disposició d'aquests nous espais s'inicia poc després de la designació d'Ireneu o quan aquest torna de Barcelona (gener de 466), i s'acaba a l'entorn de mitjans dels segle VI amb la construcció de l'església parroquial. El resultat va ser un conjunt tancat per un doble corredor funerari a l'oest que dona accés a una plaça central on es disposen l'església d'ús parroquial al nord, l'església funerària al centre, i la catedral i residència episcopal al sud. A l'est, darrera els absis i just el vessant del torrent de Santa Maria, es tanca mitjançant un mur. La funció d'aquests espais arquitectònics clarament definits en el complex conservat, junt amb la documentació de les fonts textuais i el paral·lelisme amb altres conjunts, ens permet realitzar una proposta funcional dels espais litúrgics distribuïts i identificats dins les diferents construccions del conjunt episcopal d'Ègara.

2.1. CATEDRAL I BAPTISTERI

Situada al sud del conjunt, just al nord de la zona residencial i administrativa, va ser aixecada sobre les restes de l'última construcció preepiscopal. És la primera església que es va construir i per tant l'edifici més antic del moment episcopal. Presenta una planta basilical de tres naus amb capçalera tripartida, amb la nau central més ampla i alta, i les laterals separades de la nau central per columnes, més baixes i estretes. En els intercolumnis superiors de la nau central, una sèrie de finestres donaven llum a l'església. La no conservació del paviment de la capçalera original respecte els indicis conservats a les naus, no ens permet saber si hi havia algun canvi de nivell entre aquests i la capçalera, i molt menys poder concretar la presència de possibles cancells. De totes maneres, sí sembla clar el canvi de nivell en la construcció de la nova capçalera d'un sol absis, que queda més alt respecte a les naus.

Als peus s'hi localitza el baptisteri que forma part de la mateixa fàbrica i està separat per un mur. El fet que la capçalera tripartida estigués just a la vessant del torrent va propiciar que aquesta s'ensorrés i fos substituïda a mitjans del segle VI per un únic absis de forma circular a l'interior i quadrangular a l'exterior (actualment es conserva com a capçalera de l'església romànica, consagrada el 2 de gener de 1112). La troballa en la zona del baptisteri de part del mur en alçat, i de dues de les finestres, juntament amb el fet de tenir tota la planta sencera amb la capçalera i murs de

tancament, ens ha permès reconstruir amb exactitud l'alçada i la llargada total de la catedral. Cal indicar que al sud de la catedral s'han localitzat diverses portes de comunicació amb la zona residencial. Al mur de façana nord s'ubiquen la porta principal d'accés, centralitzada a la plaça, i una altra porta de comunicació amb l'església funerària de Sant Miquel.

En el moment de la construcció de la catedral es va preservar el baptisteri de la fase preepiscopal anterior, que era als peus de l'església. Aquest va ser aprofitat i transformat per incloure'l en la mateixa caixa constructiva que la catedral, espai central més ample i naus laterals més estretes. Aquesta adaptació va configurar un baptisteri més reduït que l'anterior, conservant la piscina original. Ambdós costats, nord i sud, corresponen a dos espais amb funcions diferents. El costat nord configura un espai d'enterraments infantils, que relacionem amb els catecúmens *competentes* (els que estaven rebent la formació per rebre el baptisme i no van poder finalitzar l'ensenyament). El costat sud el relacionem amb les dependències pròpies d'accessibilitat al baptisteri per part del bisbe i el clergat. Cal indicar que la piscina baptismal és situada al centre de l'espai central, però que presenta uns graus de desviació respecte a aquesta centralitat ja que la presència d'enterraments de la fase preepiscopal va ser respectada i això va condicionar la seva ubicació. La piscina es modifica en una fase més tardana que no hem pogut determinar, modificant-se els graons i ampliant lleugerament la mida exterior de la piscina. Presenta una forma octogonal, però amb una de les cares lleugerament més petita, fet que ens porta a pensar en l'existència d'algun tipus d'accés al seu interior o per la posició de l'oficiant. Cal destacar també que, just al centre del mur oest del baptisteri, hi ha una concavitat rectangular amb un desguàs cap a l'exterior que ens fa pensar en un rentat previ (dels peus?) al bateig.

Respecte a la funció litúrgica d'aquests espais definits clarament intentarem donar propostes, tot i tenint en compte la manca de informació textual sobre el conjunt d'Ègara. La capçalera o absis estaria ocupada pel clergat, i és on s'ubicaria l'altar i la càtedra del bisbe. Després, en el transsepte i les naus se situarien els fidels. Als peus, separats per una paret, el baptisteri i els dos espais laterals. Els accessos a aquesta zona separada del culte responen a la seva pròpia funcionalitat. És a dir, l'eix central és el baptisteri i el seu entorn immediat gira en el propi desenvolupament litúrgic del baptisme. Queda clar que l'accés al baptisteri només era possible a través d'aquests espais laterals. El nord, que sí es comunicava amb les naus del temple, sembla relacionar-se exclusivament amb la circulació dels creients. En canvi, l'espai sud sembla exclusiu del clergat i al bisbe.

Pel que fa als itineraris d'accés i sortida de la catedral, cal distingir-ne la funcionalitat segons la seva ubicació. Està clar que al sud se situen totes aquelles que són pròpies del clergat i la figura del bisbe. En canvi, les ubicades al nord de la catedral responen bàsicament als accessos i sortides del temple per part de la feligresia. I, també, cal entendre que formarien part de les celebracions puntuals i pròpies de l'itinerari litúrgic. Ja hem parlat abans de les dues principals portes de la catedral, l'accés principal centralitzat a la plaça i la de comunicació amb l'església funerària, probablement perllongada per un corredor cobert a la porta sud, i amb una mateixa cota de paviment. Un altre accés rellevant correspondria a la porta de pas entre el cos nord de la zona de l'espai del baptisteri del què després parlarem. A la banda oposada, és a dir al mur de tancament sud, hi hauria amb tota probabilitat d'altres accessos de comunicació entre la catedral i la residència episcopal, entre les quals només s'ha conservat l'accés al baptisteri. És en aquest espai del baptisteri on la distribució de les portes és molt interessant d'analitzar des del punt de vista funcional, de recorregut i litúrgia. A l'espai central del mateix, el mur de separació entre església i baptisteri ens impedeix situar cap tipus de relació física, i la comunicació s'ha de cercar en un altre espai. L'àmbit situat al sud, amb una petita porta situada a l'angle sud est del baptisteri, tindria un ús exclusiu per els preparatius propis del clergat i el bisbe, previs al baptisme.

Molt més interessant és l'espai situat al nord, ja que presenta tres accessos diferents: al sud, àmbit del baptisteri; a l'est, amb la nau nord de l'església; i, al nord, amb els corredors d'accés al recinte. L'accés amb l'església i el baptisteri s'ha de relacionar possiblement amb la presència dels catecúmens *competentes* (els que estaven rebent la formació per al baptisme) a la primera part de l'ofici litúrgic, ja que tenien accés tant sols a la lectura la paraula i els salms i després havien d'abandonar l'església. Respecte a la comunicació amb els corredors es podria relacionar amb algun tipus de processó vers l'edifici baptismal, tot i que les fonts parlen de processons en els atris i no mencionen d'aquests corredors.

2.2. EDIFICI FUNERARI

Construït a principis del segle VI, una vegada finalitzada la catedral, es troba al centre del conjunt. Segons estudis recents sembla que la seva advocació original correspondria a Sant Vicenç, més acord amb la funció d'església funerària, que no pas l'actual a Sant Miquel. L'edifici presenta una arquitectura singular amb marcada influència de models constructius orientals que comencen a arribar a la península Ibèrica a principis del segle VI. És un edifici de planta quadrangular, però amb un absis poli-

gonal que sobresurt d'aquest quadrat, un pòrtic que circumda tres dels seus costats, amb sengles portes d'accés a l'interior, i una cripta situada sota l'absis, a l'est. Aquest absis, on s'ubica l'altar, es troba elevat respecte al paviment de l'edifici i s'accedeix pel lateral sud mitjançant tres graons.

Presenta una cúpula centralitzada que és sostinguda per vuit columnes. Tant les columnes com els capitells són reaprofitats d'altres edificis anteriors, ja sigui de la zona o de fora, i cal relacionar-los amb *spolia*. Sobre els capitells documentem elements característics de l'arquitectura oriental com són els cimacis alts i la sobreelevació del pilar superior per tal de donar alçada a la construcció. La cúpula presenta quatre petites finestres que permeten il·luminar l'espai central.

A l'angle nord-est de la sala es localitzen unes escales que donen accés a la cripta que és sota l'absis. Aquesta presenta dos espais diferenciats: un corredor allargat d'accés sense sortida i un absis trilobulat al mig del traçat del corredor. Desconeixem la ubicació original de l'altar, ja sigui en el lòbul central o tot just al centre d'aquest espai, perquè sabem que al segle XVII es va moure del seu lloc durant les obres de restauració de l'església per part de mossèn Joan Arnella. Cal destacar la seva anotació quan refereix la troballa de les relíquies sota l'ara i en les que va poder llegir uns textos de difícil lectura per ser escrits en un "lletí molt antic". Cal fer esment de la presència d'una tomba en el lòbul sud, saquejada d'antic. L'advocació coneguda de sempre és la de Sant Celoni, màrtir de Calahorra, sense precisar si també és la original.

La funció clarament funerària de l'edifici ve marcada per la presència de tombes distribuïdes en el pòrtic pel costat sud, amb caixes d'obra, i una doble sepultura a l'extrem nord-est que podria relacionar-se amb un panteó elevat. Tots els enterraments són construïts amb la mateixa fàbrica constructiva de l'edifici i sobre la coberta de lloses es disposava el paviment d'*opus signinum* del corredor.

2.3. EDIFICI PARROQUIAL

L'última construcció del conjunt episcopal correspon a l'església que faria les funcions del que avui coneixem com una església parroquial, amb els oficis diaris. Aquest edifici presenta una construcció arquitectònica també influenciada pels models orientals que es visualitzen clarament amb una sèrie de contraforts situats a l'exterior i que semblen tenir correspondència a l'interior de la nau lateral sud, la zona totalment excavada. Aquests ens porten a pensar en una coberta força complexa amb volta o semi volta a les naus laterals de l'església de tres naus. La seva disposició vers la plaça centralitzada on es disposen els tres edificis religiosos implica la presència

d'un accés graonat a la part central del mur de façana sud. Aquesta gran porta té la particularitat que no reconduïx a la feligresia directament a l'interior de la nau central, on es desenvoluparia la celebració eucarística principal, sinó que a través de la nau sud els fidels havien de dirigir-se a l'extrem oest per accedir a la nau principal. La raó és molt senzilla; la nau central està separada de les naus laterals per una paret aixecada. Per altra banda, també hi havia un accés a través del transsepte, a l'extrem est de la nau, però la presència d'una tomba aixecada en aquest punt dificultaria sens dubte la circulació. Per tant, sembla clar que el pas havia de fer-se per l'extrem oest, just on se situa la porta d'accés al doble corredor. Cal ressaltar que aquesta nau sud de l'església presenta enterraments amb tipologia de caixa d'obra i algunes revestides a l'interior. Així mateix, com es va apreciar en un parell de tombes, aquestes es varen construir quan encara no s'havia aixecat l'edifici.

Ara per ara, queda per resoldre la unió del transsepte amb l'absis original que va ser reaprofitat per l'obra romànica, del segle XII-XIII. Tot i les reticències lògiques, amb tota probabilitat ens trobaríem amb un absis allargat que desplaçaria l'altar a un punt més proper a la nau.

2.4. PLAÇA

Com ja hem descrit anteriorment, l'accés al conjunt es realitzaria per la banda oest mitjançant un doble corredor funerari que permetia entrar a la plaça centralitzada i, alhora, anar a la catedral i a l'església parroquial sense tenir que entrar a la plaça. A aquesta plaça s'obrien les tres esglésies i en un punt central més proper a la catedral s'ubicaria un pou que permetria reconduir l'aigua a la piscina del baptisteri. Així mateix, la pròpia plaça sembla reflectir dos espais funcionals relacionats amb les esglésies adscrites. És a dir, la zona d'influència parroquial, al nord, es destina a cementiri parroquial. En canvi, la zona propera a la catedral i a partir del pou resta lliure de tombes.

2.5. ESPAI DE RESIDENCIA

Les antigues estructures de la *domus* romana es reconverteixen i s'adapten als nous usos, construint-se una residència episcopal i tal vegada també d'altres espais necessaris per el correcte desenvolupament de la diòcesis egarenca. La construcció del monestir de Santa Maria al segle XII no ha permès concretar clarament els espais residencials. De totes maneres, sí s'ha pogut determinar que les construccions en aquesta zona estarien organitzades al voltant de dos patis, on s'obrien tant les estances privades del bisbe com aquelles dependències de recepció i audiència. Cal ressaltar una d'aquestes estances que s'identifica com una petita capella privada del bisbe, i on s'hi van

Figura 3. Reconstrucció dels espais de la Seu episcopal d'Ògara. Principis segle VI (Dual 3DMultimèdia).

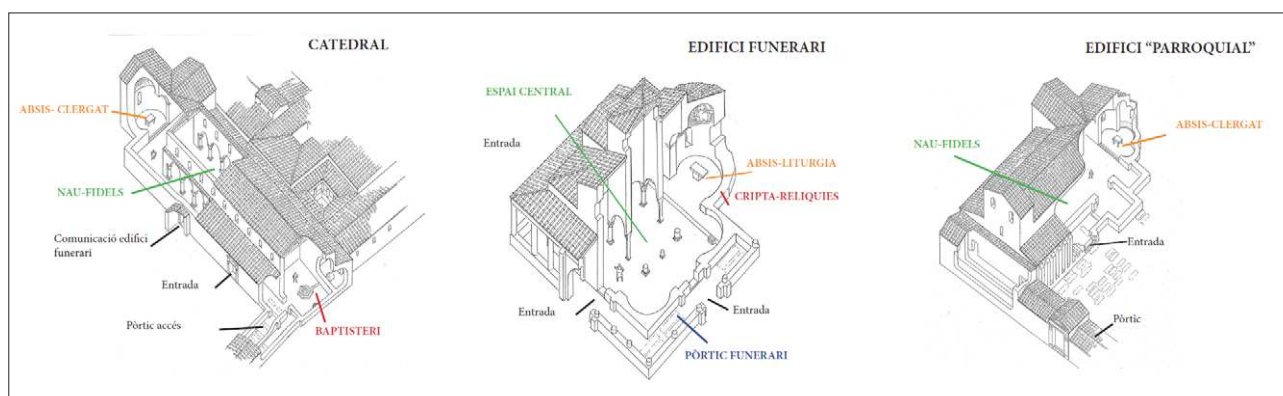

Figura 4. Proposta de distribució dels espais de la Seu d'Ògara.

localitzar 4 tombes amb les corresponents cobertes de picadís que configuraven el paviment. L'existència documental d'aquest espai és coneguda a través d'una venda de primer de novembre de l'any 1101 en la que es fa referència a una església antiga sota l'advocació de Sant Just i Sant Pastor. Aquesta advocació, tot i ser agosarada, podem interpretar-la com una referència al temps que el bisbe Ireneu va estar a la catedral dels Sants Just i Pastor de Barcelona.

3. DECORACIÓ PICTÒRICA DELS ABSIS DE SANTA MARIA, SANT MIQUEL I SANT PERE

3.1. CATEDRAL DE SANTA MARIA D'ÒGARA

La catedral de Santa Maria, lloc de culte destinat bàsicament als catecúmens i als clergues, és un gran edifici que després de diverses transformacions arribarà al segle VI amb una planta basilical de tres naus compartides per pilars cruciformes i pavimentades amb *opus signinum*. La capçalera és finalment de planta rectangular a l'exterior i de planta circular a

dins i s'hi van executar les pintures murals. Durant els treballs de restauració de les pintures per part de l'empresa Tracer, l'any 2009, es va poder conèixer la tècnica en que es van executar. Sobre els materials constructius de l'absis, carreus i morter, es va estendre una primera capa de preparació de morter de calç i a sobre la pintura al fresc pròpiament dita. Aquesta relació directa amb l'aparell constructiu datat arqueològicament de meitat segle VI, ens dona la datació de les pintures.

L'absis, que pràcticament és una cúpula semicircular, presenta una decoració pictòrica policroma en tota la seva superfície. Parteix d'un sòcol de color granatós i una decoració en cinc registres concèntrics dividits per quatre franges de color vermellós, amb algunes inscripcions que clouen amb un cercle decoratiu a l'esfera zenital. Dos quadrats entrelaçats centrals formen un octògon amb una forma potser vegetal indefinida a dins sobre un fons entapissat de petites i esquemàtiques plomes de paó que clou una gran i clàssica corona de llorer. Per sota d'aquesta decoració geomètrica central, apareix el registre més ben conservat i prolífic en quant a motius iconogrà-

figs, encara que la identificació de les escenes, que no tenen cap separació entre elles, sigui difícil tal com exposen els diversos autors que les han intentat definir, essent majoritària però els que les relacionen amb la vida de Crist. Algunes d'aquestes són visibles pels fidels, des de la nau de la catedral i les altres ho són tant sols des de l'interior del propi absis. Aquest fet fa suposar que aquestes darreres tinguin una voluntat didàctica per als propis preveres que practiquen l'activitat litúrgica des de la part posterior de la taula de l'altar. La majoria dels personatges es representen nimbats i amb *pallium* o túnica llarga encara que alguns vesteixen la túnica curta o *chlamys*. Les escenes que són visibles des de la nau, segons Carles Mancho, són les que expliquen als fidels on resideix l'autoritat religiosa; la traïció i prendiment de Crist, la negació de Pere, l'entrega de les claus a Pere i escenes de sant Pau. Mentre que les que tenen una visió interior i per tant formen una unitat de lectura independent respecte les anteriors, tracten d'escenes bíbliques on es relaten les conseqüències de traïr l'autoritat, ja sigui per causes materials, la història d'Absalom, o intel·lectuals, el relat d'Ahitófel. Absalom va conspirar contra el seu pare David, rei d'Israel, i va haver de fugir precipitadament de Jerusalem. Fruit d'aquesta pressa va quedar suspès de les branques d'un arbre on se li va enredar la seva llarga cabellera i Joab el va matar desobeint les ordres de David. Ahitófel, un savi conseller del mateix David, va posar-se al costat d'Absalom en la seva rebel·lió, però es va penjar per evitar majors desgràcies al veure que la rebel·lió estava destinada al fracàs.

El següent registre mostra escenes de la Verge com a tron de Crist, aclamada pels apòstols i els profetes. Aquesta escena seria per la seva posició central, a sobre de la finestra, la que tindria una visió més directa des de l'entrada de l'edifici. Dos registres inferiors més demostren, per petits detalls conservats, l'existència d'escenes figurades, per acabar amb el sòcol monocolor fins a la base i el desaparegut paviment de l'absis. Els interiors de les finestres presenten decoració amb motius geomètrics, estels, rosetes i palmetes entre d'altres. Els referents compositius i iconogràfics de la decoració de l'absis de Santa Maria són difícils de definir ja que pràcticament no es conserven pintures murals de la mateixa cronologia a l'art cristià occidental. Compositivament la referència més propera seria la decoració de la cúpula del mausoleu de la vil·la romana de Centcelles a Constantí (Tarragona). Es tracta d'una decoració majoritàriament amb mosaic, que segueix la distribució concèntrica de les nostres pintures datada en el segle IV i amb iconografia profana, exceptuant un únic registre on es representen escenes de l'Antic i Nou Testament de sentit funerari, accentuant així el caràcter del propi mausoleu. La ornamentació geo-

mètrica zenital i altres elements compositius també s'ha comparat amb la decoració de cúpules. Així com del cristianisme oriental, amb les pintures de la capella de la Pau, del segle IV, del cementiri copte d'Al-Bagawat a Egipte, entre d'altres.

Figura 5. Dibuix de la part central de les pintures de Santa Maria (TRACER. Restauración y Conservación).

Figura 6. Dibuix de la part interior de l'absis de les pintures de Santa Maria (TRACER. Restauración y Conservación).

3.2. SANT MIQUEL

Una de les peces més importants de l'edifici correspon a les pintures al fresc que decoren l'absis. Podem suposar que com les de la veïna catedral de Santa Maria, estilísticament i cronològicament similars, arribaven fins el paviment, però malauradament en aquest cas només es conserven des de l'arrencament del quart d'esfera de la volta absidal. Després de la restauració dels anys 2001 i 2002 per part de l'empresa Arcor, se certifica que la tècnica emprada és una versió especial de pintura al fresc, allunyada del tradicional fresc romà de Vitruvi i dels frescos romànics catalans. No existeix tampoc cap altre revestiment entre l'*arricio* que en alguns punts penetra en les juntes dels carreus, i la construcció del mur. I també del mateix moment són l'*intónaco* i la capa pictòrica. Per tant, la construcció de l'edifici, datat arqueològicament de meitat del segle VI, i la confecció de les pintures, són del mateix moment.

La decoració es divideix en dos registres, un a sobre l'altre, diferenciats per una franja vermella amb inscripcions que també emmarca l'escena en la part frontal de l'arc d'entrada de l'absis. El nivell superior, presenta una gran màndorla o ametlla mística de forma el·líptica, ribetejada amb una doble línia negra amb motius rectangulars i botons ovalats de color negre al centre, que podrien simular aplicacions de pedreria. La màndorla és presidida per la figura de Crist entronitzat, que sosté un llibre amb la mà esquerra. Té el cap nimbat, amb una creu decorada amb línies a l'interior i de tres braços eixamplats, entre els que es llegeix el seu nom, EM-MANUEL, i s'endevinen alguns rínxols ondulats del cabell. Emmanuel, que de l'hebreu es tradueix com "Déu entre nosaltres", pensem que és una clara posició catòlica en front de l'arrianisme que nega la doble advocació de Jesucrist. El registre superior, exceptuant l'espai de l'interior de la màndorla que està pintat de color negre, té el fons decorat igual que a tot l'absis, amb cercles amb l'interior negre que contenen un punt central, alguns units entre ells per línies que formen espais irregulars i sobre un puntejat que cobreix tota la superfície. Envoltant i sostenint l'ametlla amb les puntes dels dits i amb els braços alçats es representen quatre àngels nimbats, un dels quals no es conserva. Els tres restants col·locats dos al davant i l'altre que feia parella amb el desaparegut al darrera, tenen una visió semi-frontal de la cara mentre la resta del cos flota en l'espai, vesteixen túniques i calcen sandàlies. Entre els dos grups de personatges alats s'hi representa a ambdós costats de la peça central, un cercle radiant amb línies concèntriques, que identifiquem amb el sol, i un altre cercle també radiant amb la presència d'un rostre humà i sobre del cap un quart d'esfera, que representa la lluna. Al registre inferior, amb la mateixa decoració de fons, a cada extrem, obren l'àmplia escena dos cortinatges correguts amb un

nus central i decorats amb pedaços o *segmenta*. A la part central frontal s'hi dibuixen cinc cercles de dues línies concèntriques, el de l'extrem de la banda dreta pràcticament desaparegut, el central amb vuit aspes de doble línia radials que en algunes ocasions s'ha identificat com l'anagrama de Crist. A banda i banda dos grups de sis personatges nimbats amb el cos semi frontal i la cara de perfil i ulls ametllats mirant cap al centre, genuflexionats i amb un braç en perpendicular al cos, mentre amb l'altre braç gestículen tapant-se la boca. Mostren, potser una actitud reflexiva. Van vestits amb túnica i clavi i calçats amb sandàlies. La decoració del fons és la mateixa del nivell superior, els puntejats i els cercles però en aquest cas apareixen representacions d'arbustos o arbres entre els personatges. A la part inferior una gran franja decorativa amb motiu escacat en blanc i vermell repetit en franges verticals, clou la decoració, encara que tal com hem mencionat presenta algunes traces de continuïtat decorativa en el mur vertical de l'absis actualment desapareguda.

El tema iconogràfic al qual es va dedicar la pintura és una Teofania o Visió de Crist assegut dins la màndorla, en el nostre cas per part dels dotze apòstols, amb inscripcions dins la franja vermella que divideix l'escena superior de la inferior, estudiades per Jordi López i Diana Gorostidi. Les inscripcions del costat esquerra, permeten identificar a les sis figures: Pere, Andreu, Jaume, Joan, Felip i Bartomeu. Contràriament, la part dreta està molt perduda i tant sols es pot identificar el nom del darrer apòstol, Pau. Iconografia totalment adient amb la funcionalitat funerària de l'edifici com a missatge de promesa de futur, lloc d'esperança i compareixença davant de Crist-Déu triomfant després de la mort terrenal.

Aquest tema és representat a l'art primitiu cristià oriental però, igual com en les pintures de Santa Maria, desconeixem motius iconogràfics comparatius de la mateixa cronologia (s. VI) dins el panora-

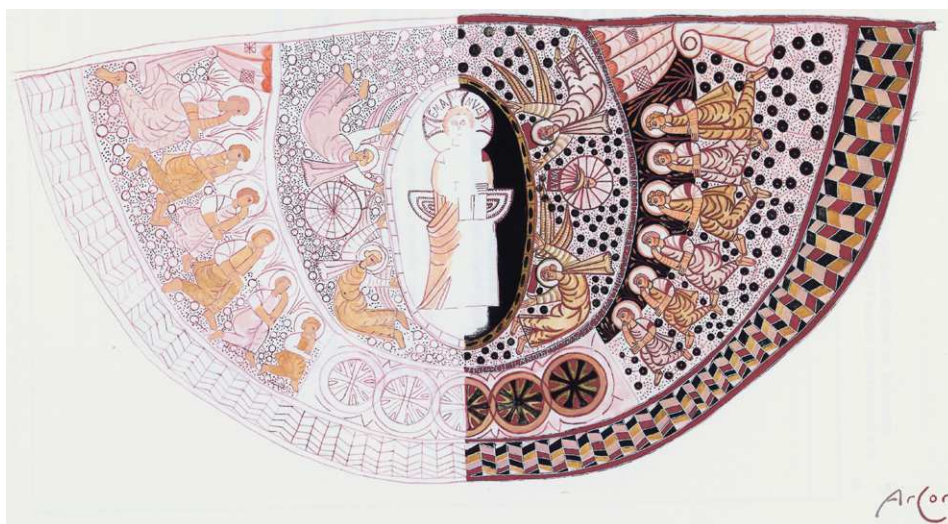

Figura 7. Dibuix general de les pintures de Sant Miquel (ARCOR).

Figura 8. Detall del lateral dret de les pintures de Sant Miquel.

ma de la pintura mural de l'art cristià occidental. Són doncs exemples aparentment aïllats que segurament i en posteriors estudis podran definir correlacions desconegudes entre l'art tardoantic i el medieval. El mateix tema, Visió de Crist i Apostolat, està representat a les pintures murals coptes dels monestirs de Sant Apol·loni, de Bawit, i de Qubbet al-Hawa, a Egipte, de cronologia similar, i també en la miniatura del Codex Rabulensis de Síria. Altres elements com els cortinatges amb *segmenta*, com a revelació d'un misteri, els motius vegetals entre personatges, el sol i la lluna, apareixen en representacions baix-imperials i també, sobretot, en la musivària bizantina, com és el cas de San Apol·linar Nuovo a Ravenna, o a les miniatures del Pentateuc d'Ashburnham. Els apostolats amb inscripcions, els trobem tant a la Hispània tardoantiga, al sarcòfag del Mausoleu de las Vegas de Pueblanueva (Toledo); com als mosaics bizantins de la Basílica Eufrasiana de Parenzo a Croàcia.

3.3. SANT PERE

El conegut com a retaule petri, és a dir el mur obrat pla, cobreix en la totalitat el lòbul central de l'absis de Sant Pere i presenta pintura mural. Una biga de fusta amb encaix a la base divideix els dos registres. La part inferior, que arrenca del paviment de mosaic, amb un sòcol i als dos laterals flanquejant el rectangle central dos pilars amb columnes salomòniques. Al centre s'emmarca un espai rectangular rebaixat, amb una part central plana, que tant sols ha estat foradat en una etapa posterior per un armari que actualment fa evident l'interior i la seva decoració i paviment originals, anteriors al retaule. La part superior pren la forma semicircular de l'absis i està organitzada en dues rengleres d'arcuacions, rebaixades del pla principal, que

formen quatre fornícules inferiors i dues superiors. El rectangle emmarcat inferior presenta una sèrie de figurants que podrien formar alguna escena, a la dreta tres personatges estan separats de la resta. El que apareix al centre sosté un bastó amb el braç esquerra creuat sobre el pit, mentre aixeca l'altre braç en senyal d'aclamació cap al centre de l'escena. El personatge més curiós però, és el que se situa a l'esquerra; porta un bastó o potser una espasa a la mà dreta en posició horitzontal amenaçant a les figures de la resta de l'escena, i a més porta una corona alta acabada en tres punxes rematades amb tres boles. Sis personatges dempeus, de mirada frontal i vestits amb túniques de mànigues llargues, completen la representació. Els quatre personatges de l'extrem aixequen el braç esquerre en senyal d'aclamació, mentre que els altres dos, a la part central i mutilats per l'obertura del forat de l'armari, aixequen els dos braços enlaire. La lectura iconogràfica, sempre amb molts dubtes, que s'ha donat a aquest registre es relaciona amb l'Antic Testament, els tres hebreus al forn de Babilònia i el rei Nabucodonosor seria el que porta l'alta corona, o bé el pas del Mar Roig (Milagros Guardia). Darrerament es proposa que els tres personatges de la dreta, muntats sobre carruatges, siguin el faraó d'Egipte, amb corona i espasa, perseguint els hebreus al pas del Mar Roig (Carles Sánchez). La decoració de l'espai semicircular superior presenta en el pla frontal cinc personatges alats i aureolats i vestits amb túnica llarga. Als laterals, encara que el de l'extrem esquerre està pràcticament desaparegut, un àngel resta dempeus, aixecant el braç i la mà dreta senyalant cap a l'interior de l'absis. Els tres del centre amb el braç dret creuat sobre el pit estan situats sobre les tres petites columnes que divideixen les fornícules inferiors.

A dalt i flanquejant les dues fornícules superiors apareixen dos àngels nimbats i amb quatre ales, les inferiors entrecreuades, probablement querubins o serafins que habitualment es representen sense cos. A cadascuna de les quatre capelletes inferiors, dividides per tres columnes de marbre, dues d'elles amb capitells esculpits, s'hi endevina la representació del Tetramorf, els símbols dels quatre evangelistes amb els llibres corresponents, d'esquerra a dreta de l'espectador, l'àngel de Sant Mateu, apòstol i autor del primer evangeli, el lleó alat de Sant Marc, el bou alat de Sant Lluç i l'àliga amb les ales desplegadas de Sant Joan Evangelista, autor del quart evangeli i de l'Apocalipsi. A les dues fornícules superiors, dividides també per una columneta amb capitell decorat, s'hi pinten dos personatges aureolats de difícil interpretació; el de l'esquerra s'ha identificat com a Sant Pere o Jesucrist i l'altre, que sembla portar una creu, com a Sant Pau.

La cronologia del mur d'obra l'hem de situar a partir del segle VI, data de construcció i decoració del primer absis, però no podem precisar gran cosa més, encara que el situaríem clarament posterior a les pintures dels absis de Santa Maria i Sant Miquel ja descrites i amb les que també divergeix des del punt de vista formal. Tenim dues possibles pistes que ens han donat els treballs analítics previs a la restauració. Per una banda la datació per carboni 14 de la biga de fusta, entre els anys 435-530, i per l'altra banda l'aparició de pigments de blau egipci en una de les fornícules dels evangelistes, el primer pigment sintetitzat a l'antiguitat i que va desaparèixer de la comercialització al Mediterrani a l'Antiguitat Tardana. Pensem doncs en una cronologia entre finals del segle VI i segle VIII, abans de la no restitució del bisbat d'Ègara per part dels carolingis (any 810). Malgrat la seva restauració portada a terme per la empresa Tracer l'any 2009, és molt difícil de definir la iconografia d'aquesta pintura degut a les importants pèrdues de la pintura original i els diversos repintats que ha sofert al llarg del temps. Es tracta, però, una de les obres pictòriques més excepcionals que conservem a la Seu d'Ègara, sobretot per la seva concepció com a obra exempta del mur absidal, totalment inusual en el període altmedieval.

BIBLIOGRAFIA

- FERRAN, D. (2009). *Ecclesiae Egarenses. Les esglésies de Sant Pere de Terrassa*, Barcelona.
- GARCIA, M. G.; MORO, A.; TUSET, F. (2009). *La seu episcopal d'Ègara. Arqueologia d'un conjunt cristià del segle IV al IX*, ICAC, Documenta, 8, Taragona.

Figura 9. Retaule petri de l'església de Sant Pere
(Foto Rafael Casan)

- GARCIA, M. G.; MORO, A.; TUSET, F. (2015). "L'edifici funerari de Sant Miquel", *Terme*, 30, p. 75-98.
- GOROSTIDI, D.; LÓPEZ VILAR, J. (2016). "Inscripciones visigodas en el *ordo apostolorum* del ábside de Sant Miquel de Terrassa (Barcelona). Evidencias a partir de los *tituli picti*", *Jahrbuch für Antike und Christentum*, 59, p. 114-136.
- MANCHO, C. (2012). *La peinture murale de haut Moyen Âge en Catalogne (IX-X siècle)*, Turnhout.
- MARTÍ, J. M. (2004). *Barcelona i Ègara-Terrassa. Història primerenca fins l'Alta Edat Mitjana de les dues esglésies diocesanes*, Barcelona.
- SÁNCHEZ, C. (2016). "El retaule mural de Sant Pere de Terrassa", *Merlet, Butlletí informatiu del Museu de Terrassa*, 49.
- SOLER, J. (2003). "El territori d'Ègara, des de la Seu Episcopal fins al *castrum Terracense* (segles V-X). Alguns residus antics en la toponímia altmedieval", *Terme*, 18, p. 59-95.
- SOLER, J. (2015). "Sant Vicenç d'Ègara. Una antiga advocació de Sant Miquel?", *Terme*, 30, p. 125-138.